

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАРІЖНИХ ПОНЯТЬ МОРАЛЬНІСНОЇ ОСВІДОМОСТІ (СОВІСТЬ, СОРОМ, ПРОВІНА, РОЗКАЯННЯ) У КІНОМИСТЕЦТВІ

Стаття присвячена філософсько-мистецтвознавчому аналізу наріжних понять етики (совість, сором, провина, розкаяння) у творах кіномистецтва.

Ключові слова: ціннісні орієнтири моралі, совість, сором, провина, розкаяння, моральнісне вдосконалення.

Статья посвящена философско-искусствоведческому анализу базовых понятий этики (совесть, стыд, вина, раскаяние) в произведениях киноискусства.

Ключевые слова: ценностные ориентиры морали, совесть, стыд, вина, раскаяние, нравственное совершенствование.

The article is devoted to the philosophic and art review of basic ideas of ethics (conscience, shame, guilt, repentance) in the works of cinematography.

Keywords: value guides of morality, conscience, shame, guilt, repentance, moral improvement.

«Ми ніколи не повинні ставати глухими.

Ми будемо жити у злагоді із істиною, якщо глибше відчуємо конфлікти. Чиста совість є винахід диявола.»

Альберт Швейцер

«Совість», «сором», «провина», «розкаяння» – визначальні категорії моральнісної (рос. «нравственной») свідомості. Кожен із нас так чи інакше звертається до цих понять у своєму побуті, суспільному житті. Ці категорії є ключовими і в мистецтві, зокрема кінематографі, проте мало хто може дати їм конкретне визначення. Маємо зазначити, що в кінознавчій літературі не існує жодного повноцінного дослідження художньої інтерпретації цих понять. Отож, спробуємо наповнити їх конкретним змістом і дослідити в аспекті кінематографічної практики.

Совість – одне з наріжних понять моральності. Її головною функцією є моральнісний самоконтроль, який регулює поведінку в соціумі, міжлюдських стосунках, впливає на здатність формулювати для себе моральнісні обов'язки. Такі доволі абстрактні уявлення, як почуття справедливості, обов'язок, борг щодо інших, були б нездійснені за відсутності посередництва совісті.

У різні історичні часи в це поняття вкладали досить суперечливий зміст. Зокрема, І. Кант і Й. Фіхте вважали, що совість є голосом «внутрішнього Я»,

наріжною засадою морального боргу. Ф. Ніцше у свою чергу трактував егоїзм як наріжний камінь панівної етики аристократів, а совість, відповідно («співчуття, взаємодопомогу, смиренність»), – касти рабів. Прибічники марксистських поглядів ставили совість у залежність від соціального та матеріального положення людини: що більше грошей – то менше совісті.

Е. Фромм присвятив поняттю «совість» чимало роздумів, зокрема він поділяв її на два типи – авторитарну і гуманістичну. Авторитарна совість – це голос інтерналізованого зовнішнього авторитету, тобто батьків, церкви, держави або будь-якого іншого авторитету в контексті конкретної культури. У свою чергу, гуманістична совість є виразником «цілісності, повноти, самостійності і моральнісного здоров'я» людини. Проте, якщо слідувати за автором, авторитарна совість більше асоціюється із страхом перед порушенням певних стереотипів моральних норм і законів суспільства. На чому, до речі, наголошує сам Фромм, зазначаючи, що часто-густо сумління, яке походить буцімто із совісті, не є почуттям провини, а почуттям страху [6, с. 116].

Отже, совість можна визначити як внутрішній голос людини, квінтесенцію кращого, що є в ній. Універсальність совісті полягає в тому, що вона залежить насамперед від *духовного* рівня свідомості людини.

М. Бердяєв дав визначення поняття совісті з позиції творчого християнського антропологізму. «Совість, – писав він, – є тією глибиною людської природи, на якому вона зустрічається із Богом і де вона отримує вістку від Бога і чує голос Божій... Совість може бути задушена, спотворена і сплюндрована, але вона пов'язана із самим творенням людини, із образом і подобою Божою в ній... Совість є орган сприйняття релігійного з'явлення, правди, добра, цілісної істини... Совість є спомин про те, що таке людина, до якого світу вона належить за своєю ідеєю... Совість є духовний, надприродний початок у людині, і вона зовсім не соціального походження. Соціальне походження скоріше засмічення і викривлення совісті... Совість і є тою глибиною людської природи, на котрій вона неостаточно відпала від Бога і зберегла зв'язок з Божественним світом» [1, с. 150].

Таким чином, совість – це мікросвіт, який віддзеркалює макросвіт моральнісного абсолюту. І тому, на відміну від розуму, який здатний виправдати все що завгодно, совість залишається нашим єдиним внутрішнім суддею, який є головним чинником розвитку моральнісної самосвідомості. Проявляється совість як у судженнях, вчинках, так і у вигляді емоційних переживань – сумлінні, докорів совісті, соромі тощо.

Совість безпосередньо пов'язана із поняттями добра і зла. Розмірковуючи на цю тему, Ю. Давидов зазначає, що до вбивства, коли совість Родіона Раскольникового була придушена «софістично-розсудковою тріскотнею», йому здавалося, що принцип «не вбий!» не має жодного значення для справжніх

Братерська-Дронь Марина **ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАРІЖНИХ ПОНЯТЬ
МОРАЛЬНІСНОЇ ОСВІДОМОСТІ (СОВІСТЬ, СОРОМ, ПРОВИНА,
РОЗКАЯННЯ) У КІНОМИСТЕЦТВІ**

«майстрів життя», до яких він себе відносив. Проте вийшло зовсім навпаки – в акті вбивства йому відкрилася не відсутність «вищої правди», не відносність добра і зла, а зовсім навпаки – «присутність вищої правди, *абсолютність відмінностей добра і зла*, непорушність одвічного „не вбий!“» [2, с. 138.].

Отже, саме совість утримує людину в межах людської гідності, перешкоджаючи деградації особистості. В суспільстві масового споживання, коли товаром стає абсолютно все, включаючи загальнолюдські цінності, роль совісті як наріжної засади моральності стає особливо значущою. Ця тенденція конкретизується і набуває філософського осмислення після Другої світової війни, що відповідно знаходить своє віддзеркалення в мистецтві. Зокрема фільми так званого італійського неореалізму і постнеореалізму були насамперед емоційним заклик до захисту людської особистості, її неповторного і дуже крихкого внутрішнього світу на тлі жорстокості й цинізму оточуючого життя. «Викрадачі велосипедів» (1948, реж. Де Сіка), «Земля тремтить» (1948, реж. Вісконті), «Рим, 11-та година» (1952, реж. Де Сантіс), «Дорога» (1954, реж. Ф. Фелліні) і «Ночі Кабірії» (1957, реж. Ф. Фелліні) та ін. – усі ці стрічки так чи інакше апелювали до людської совісті, яка спонукала співчуття, любов і милосердя.

Зрештою, саме совість є свого роду демаркаційною смугою, яка розмежовує духовний і матеріальний світи. На початку 60-х років минулого століття на вітчизняний екран вийшла картина «Гомінкий день», яку поставили режисери Г. Натансон та І. Ефрос за мотивами популярної в 50-ті роки п'єси В. Розова «У пошуках радості». Це була в чомусь наївна, проте щира й прозорлива стрічка, провідною ідеєю якої стала думка про неможливість компенсувати духовні цінності матеріальними здобутками. «Людина, – наголошує одна з героїнь фільму, – інколи може продати в собі дещо надто важливе, чого вона вже ніколи не придбає ні за які гроші – гідність, чуйність, доброту, щирість, навіть талант».

Совість стає, так би мовити, головним героєм, наріжною пружиною драматургії іншого фільму «Суд» (1962). Ця картина з'явилась на гребені «відлиги» 50–60-х років і сьогодні майже забута. Можливо, комусь стрічка може здатися дещо заангажованою, проте її зняв тяжко і безнадійно хворий тридцятидворічний режисер Володимир Скуйбін у співавторстві із Аїдою Манасаровою. «Суд» став останнім іспитом молодого митця перед самим життям і водночас щирою сповіддю перед своєю совістю й особистим судом честі. Сюжет фільму простий. Троє мисливців випадково на полюванні на ведмедя застрелили людину. Хтось із трьох має постати перед судом. Проте справжнім судом стає суд совісті, який витримують не всі. Центральний образ старого мисливця Тетеріна, який вполював понад півсотні ведмедів, проте не

вистояв перед умовностями людського суспільства, яскраво втілив М. Крючков. Сумління совісті, сором за свій вчинок, відчуття провини й розкаяння – такий драматичний шлях проходить герой стрічки.

У повісті В. Тендрякова, за якою була створена картина, совість постає як визначальна міра людської гідності і, врешті-решт, самого сенсу людського буття. Совість спонукає людину боротися із злом і несправедливістю, забезпечуючи таким чином життєздатність людської спільноти.

Сором як прояв моральнісної свідомості у своєму емоційно-психологічному вияві часто зближується із совістю. Видатний філософ В. Соловйов трактував совість як стан «інобуття» сорому. На думку філософа, *сором* нарівні із *жаслістю* і *благоговінням* є наріжними поняттями *природної моральності* в людині, тобто *божественним началом* або *добром* [4].

Сором був одним із перших почуттів, якими пройнялися перші люди в раю. Після гріхопадіння на питання Бога: «Де ти?» Адам відповідає: «Почув я Твій голос у раю – і злякався, бо нагий я, – і сховався» [ІМ.3: 9-10].

Саме сором виділяє людину із тваринного світу, це явище надтваринне. За Соловйовим, сором як індивідуальна чеснота перетворюється на совість як чесноту соціальну, а совість, у свою чергу, стає головним рушієм на шляху духовного сходження людини до Бога, тобто безсмертного життя. Отож втрата сорому окремою людиною, як і безсоромність групи людей або цілих народів, означає деградацію до первісного стану буття.

Ця ідея видатного філософа сьогодні набуває актуальності як ніколи. Втрата *суспільного сорому*, коли плюндруються наріжні моральнісні поняття, стає небезпечною хворобою сучасної цивілізації. Публічне лицемірство, політика подвійних стандартів, моральнісний цинізм, нехтування законів тощо як злякисна пухлина руйнують етичні цінності, духовні ідеали, особливо боляче позначаючись на молодому поколінні.

Зазвичай сором розглядають як страх докорів із зовні, переживання своєї невідповідності моральним вимогам інших або страх втратити інтимність, коли це відбувається поза волею людини.

Водночас, зазначає український філософ В. Малахов, «сором подібно до совісті є одним із найскладніших, найтонших феноменів людської самосвідомості (цікаво, що саме сором, за даними опитувань, люди найбільш рідко вважають „зрозумілою” емоцією)» [3, с. 244]. На відміну від совісті, голос якої лунає ніби з глибини людської душі і «звучить у напруженій тиші нашого внутрішнього буття», «сором начебто захоплює людину зненацька, у ньому обов'язково просвічує чужий непроханий погляд, звернений у нашу душу» [3, с. 244]. Саме завдяки цій своїй відкритості почуття сорому завдає людині особливого болю і страждань. «Соромно! – промовляє Войницький до Астрова. – Якби ти знав, як мені соромно! Це гостре почуття сорому не може бути

Братерська-Дронь Марина **ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАРІЖНИХ ПОНЯТЬ
МОРАЛЬНІСНОЇ ОСВІДОМОСТІ (СОВІСТЬ, СОРОМ, ПРОВИНА,
РОЗКАЯННЯ) У КІНОМИСТЕЦТВІ**

порівняне ні з яким болем. Нестерпно! Що мені діяти? Що мені діяти?» [8, с. 33].

Можливо саме цей емоційно вражаючий аспект відчуття сорому так приваблює митців. Зокрема сором як здатність переживати моральнісну недосконалість оточуючого світу, несправедливість, неправду, врешті-решт – зло відігравав у філософській концепції А. Тарковського роль моральнісного прецеденту. Кульмінаційна новела фільму «Андрій Рубльов» (1971) під назвою «Напад. 1408» розповідає про зрадницьку навалу на Володимир. Горить красень місто, вбивають, грабують, гвалтують людей, сплюндрована святиня – Успенський собор. Брат Великого князя, який тільки-но допоміг вибратися з річки татарину, спокійно споглядає на нелюдські муки своїх одноплемінників. Обурення і відчай обпалюють душу Андрія Рубльова. Проте всепоглинальним почуттям стає сором: сором за себе як людину, що порушила заповідь «не вбий!»; сором за людей, що не можуть протистояти ненависті, заздрості, жадібності: врешті-решт, сором за людство, яке зневажає добро і красу заради тлінних «скарбів земних». «*Особиста відповідальність за гріх всіх, що переживається із сердешним каяттям, – чи не найцінніший моральнісний прояв скорботи*» [5, с. 471].

Недарма герой іншого фільму А. Тарковського «Солярис» (1972) зазначає: «Сором – ось почуття, яке врятує людство!» Насамперед до людської совісті апелює мислячий океан, прагнучи вступити в контакт з астронавтами. Докори совісті, сором, усвідомлення своєї провини й розкаяння відкривають людині космічну безодню її душі і підіймають на космічні висоти величі її духу.

Отже, почуття сорому виводить на усвідомлення *провини*. По суті, провинна є другим етико-емоційним фактором відповідальності. Проте почуття провини набуває більш глибокого, інтимного характеру – це насамперед переживання боргу перед своїм особистим «Я». Провина може бути спокута актом прощення тим, кому було завдано образа, проте найголовніше самою людиною, яка перед своєю совістю (тобто моральнісним абсолютом, Богом) вважає, що спокутала свій гріх.

Останнім етапом усвідомлення провини і спокути або зняття з себе провини стає *розкаяння* і *покаяння* – «засвідчення перед Богом (для віруючих) і людьми» [3, с. 239].

Зазвичай про розкаяння говорять поза релігійним змістом, хоча богослови часто використовують ці поняття як синоніми. Зокрема протоієрей В. Свешніков уточнює поняття розкаяння як «покаяння, що гостро переживається» [5, с. 143].

Е. Фромм, підкреслюючи роль розкаяння в моральнісній еволюції людства, писав: «Розкаяння – це більше, ніж жаль. Розкаяння – це потужне ефективне почуття: розкаяний відчуває одразу до себе самого і своїх вчинків. Справжнє

розкаяння і пов'язане з ним почуття сорому – це єдина людська форма досвіду, котра в змозі завадити повторюванню вже одного разу скоєного злочину. Якщо цього не відбувається, виникає враження, що злочину не було взагалі» [7, с. 11].

Отже, розкаяння слід розглядати як акт напруженої духовної роботи, усвідомлення своєї невідповідності нормам моральнісної справедливості* і щире бажання виправити свою помилку.

Оскільки розкаяння – це суто екзистенційний стан, людина переживає його гостро й болісно (драматично, а інколи навіть і трагічно). Важко навіть уявити весь жах і відчай, що охопили Петра перед будинком Кайяфи, коли він тричі відрікся від Христа: «І згадав Петро слово Ісусове: „Перш ніж заспіває півень, – відречешся ти тричі від Мене”. І, вийшовши звідти, він гірко заплакав...» [Мт. 26:75].

Проте Петро знаходить у собі сили не тільки розкаятися, а і всім своїм наступним життям довести свою гідність і відданість Учителю. Ще трагічніше переживає свою зраду Іуда із Каріот. Залишки совісті не дозволяють йому взяти плату за своє безчестя: «І, кинувши в храм срібняки, відійшов, а потому пішов, – та й повісився...» [Мт. 27:5]. Навіть узявши срібняки, священики знайшли непристойним внести їх до церковної казни, бо це була «заплата за кров», і купили на них землю, «щоб мандрівників ховати». Провина Іуди така велика, що він навіть не може достойно піти з життя: «...а впавши сторчма, він тріснув надвоє, і все нутро його вилилось...».

Відчайдушний жах, усвідомлення безмежної прірви свого моральнісного падіння із віртуозною майстерністю відтворили автори фільму «Сходження» (1977, за оповіданням В. Бикова, реж. Л. Шепітько). З перших кадрів Рибак у виконанні актора Гостюхіна постає людиною фізично сильною, витривалою, упевненою у собі. Проте в критичній ситуації він проявляє слабкість духу, купуючи собі життя ціною зради. Не вбачаючи іншого виходу із свого жахливого становища (зображально це підкреслене воротами, що ведуть у світ, які багатократно зачиняються), Рибак намагається повіситися. Проте доля позбавляє його і цієї можливості – зашморг виявляється то занадто малим, то занадто слабким, щоб витримати тягар провини. Сльози сорому, гримаса провини спотворюють нещодавно мужнє й привабливе обличчя. Та чи відбувається справжнє розкаяння? Скоріш за все автори підводять нас до критичної межі усвідомлення людиною своєї помилки, за якою наступає або її спокута, або неможливість такої і, відповідно, – духовний колапс.

Отже, розкаяння розкривається як гостро відчувана провина, її найвища емоційно-кульмінаційна точка. Саме розкаянням, що набуває акту космічного масштабу за своєю духовною значущістю, закінчувався фільм Ф. Фелліні «Дорога» (1954). Пішла з життя Джельсаміна – створіння тендітне, по-дитячому довірливе й щире. Самотній і пригнічений Дзампано усвідомлює свою провину і відповідальність за смерть дівчини. «Пізно» і «ніколи» – ці страшні поняття, від яких віє безвихіддю й приреченістю, поступово пронизують душу героя льодяним струмом.

* Справедливість (у моральнісному розумінні) – як ставлення до інших за

Братерська-Дронь Марина **ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАРІЖНИХ ПОНЯТЬ
МОРАЛЬНІСНОЇ ОСВІДОМОСТІ (СОВІСТЬ, СОРОМ, ПРОВИНА,
РОЗКАЯННЯ) У КІНОМИСТЕЦТВІ**

бажаного ставлення в подібній ситуації до себе.

Проте, на жаль, нічого неможна змінити. Виявляється, що втрата однієї, здавалося б, «маленької» непомітної людини непомірна, вона відлунюється в душах інших нестерпним болем і гіркотою, відкритою ранюю совісті. Ми залишаємо Дзампано на безлюдному березі моря. Відчайдушний крик його душі, у якій, можливо, вперше проснулись людські почуття, переходить у звіряче виття, що зливається із байдужим рокотом хвиль.

Що стосується *покаяння*, зазвичай богослови виділяють декілька його аспектів. По-перше, покаяння як розкаяння, що є результатом роботи совісті й притаманне як релігійній, так і безрелігійній моральності. По-друге, покаяння як таїнство сповіді. По-третє, концептуально принципове – покаяння як відродження до нового життя.

Можливо, найпринциповішим концептом, що відрізняє розкаяння від покаяння, є підкреслення творчого аспекту. Тобто постійного перетворення від недосконалої істоти до кращої, процес відтворення людинобога.

Покаяння, зазначає протоієрей В. Свешніков, душевний стан незручний і тяжкий, з якого можуть бути тільки три виходи. Перший полягає в особистих спробах виправити моральні помилки, що потребує величезних вольових зусиль. Другий – пошук самовиправдання, тобто перекладення провини на інших або обставини, коли совість замовкає до наступної моральнісної кризи. І, нарешті, третій – релігійний шлях, коли совість бачить свої похибки у світі вищої, абсолютної моралі (вищого моральнісного закону) і переживає ці порушення як особисту зраду. Адже в нерелігійному побуті порушення моральнісних настанов далеко не завжди переживається як провина, зокрема провина перед іншими, як от – сімейна зрада, словоблудство, лихослів'я, обжерливість тощо. У свідомості віруючої людини Бог – головний свідок щирості розкаяння людини, головний помічник у справі моральнісного очищення і надихання сили на шляху духовного відродження. «Нарешті, головний сенс релігійного покаяння полягає не тільки в переживанні *сорому і провини*, але й у *вивільненні* від гріха» [5, с. 148].

Покаяння – це невпинний протягом усього людського життя процес аналізу і усвідомлення правди (правда як глобальна відповідь на концептуальне питання: як жити?) і справедливості свого та навколишнього життя відповідно моральнісному абсолюту.

На руїнах Успенського собору, розчавлений гріхом вбивства, Андрій Рубльов подумки зустрічається з Феофаном Греком. «За гріхи наші і зло людську подобу прийняло, – каже наставник своєму учневі. – Заміряєшся на зло, – на людську плоть заміряєшся. Бог, вибачить, та тільки ти собі не вибачай. Так і живи – між великим прощенням і особистим каяттям».

Покаяння потребує від людини колосального духовного напруження,

затрати великої психічної енергії – певної жертви. Проте найголовніша жертва – це «відтворення покірного і скрушеного духу» [5, с. 152]. Поруч із цією жертвою мізерні всі традиційні жертви, що мають суто ритуальний характер. «Бо Ти жертви не прагнеш, а дам цілопалення, – то не любе воно Тобі буде. Жертва Богові – зламаний дух; серцем зламаним та упокореним Ти не погордуєш, Боже!» [Пс. 50: 18-19]. І далі: «Милості хочу, а не жертви. Бо Я не прийшов кликати праведних, але грішників до покаяння» [Мт. 9: 13]. Мається на увазі покаяння-відродження, що триває кожного дня, коли душа болісно усвідомлює свою «невідповідність і тужить за досконалістю» [5, с. 160].

Водночас, процес упокорювання гордоців є певною «жертвою» в розумінні добровільної відмови, зречення на користь когось чи чогось.

Після пережитої трагедії Андрій Рубльов каже: «Господь милостивий – простить. Я Господу обітницю мовчання дам. Мені з людьми більше нема про що розмовляти».

Відомо, що особлива духовно-моральнісна висота молитви досягається у так званій «безмовності». Мовчання в повсякденному житті – одне із найсуворіших випробувань для людини нашої «балакучої» цивілізації, де слово відіграє головну комунікаційну роль. Роль мовчання величезна не тільки із психологічної точки зору, оскільки допомагає відновити порушені зв'язки з оточуючим світом. Мовчання має також морально-етичний аспект, оскільки за упокоренням мови, яка часто-густо має хаотичний і нецільовий характер, настає упокорення думок, їх моральнісна ревізія.

Нагадаємо, що на відміну від розкаяння покаяння має нести не тільки інтимний характер, а й набути аспекту певної публічності. Це акт набуває не тільки особистого, а насамперед суспільного значення. Людська спільнота, країна, людство загалом не можуть рухатися вперед, не розставивши всі крапки над «і» у своєму минулому. Власне, про це був чудовий фільм Т. Абуладзе «Покаяння». Доля кінострічки не була простою. Вона була закінчена 1984 року, а вийшла в прокат тільки за часів так званої «перебудови і гласності» 1987 року. Це була знакова подія, оскільки саме вона позначила не тільки принципово новий етап існування країни, а і людства загалом. Виведення радянських військ із Афганістану, падіння символу тоталітаризму – берлінської стіни тощо. Духовна розкутість, новий шабель свободи, на який вийшла людська спільнота, – усе це було принциповим, важливо необхідним і, найголовніше, можливим лише за умов *публічного покаяння*.

Фільм Т. Абуладзе закінчувався символічною сценою. Будь-яка дорога повинна вести до Храму, храму як ототожнення людської душі. «Нічого не існує страшнішого, коли сніг у храмі іде», – скаже Рубльов на попелищі Успенського собору.

Найжахливіша катастрофа, із якою може зіткнутися людство, – це втрата суто людських чеснот, які формують моральнісну свідомість – *совісті, сорому*,

Братерська-Дронь Марина **ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НАРІЖНИХ ПОНЯТЬ
МОРАЛЬНІСНОЇ ОСВІДОМОСТІ (СОВІСТЬ, СОРОМ, ПРОВИНА,
РОЗКАЯННЯ) У КІНОМИСТЕЦТВІ**

провини, розкаяння. Саме ці якості дозволяють зберігати критерії таких моральнісних цінностей, як *правдивість, відповідальність, почуття обов'язку, справедливність* тощо.

Сьогодні стало модним звинувачувати, скажімо, російську літературу кінця ХІХ – початку ХХ століття у героях, що занадто рефлексують, страждають, вагаються тощо. Не зважають, що коли людина хоча б на мить перестає піддавати свої дії і вчинки моральнісній ревізії, це веде до її духовної деградації. Зокрема, Ф. Достоєвський, на відміну від сучасних «діячів культури», це прекрасно розумів і як письменник, і як філософ. Чого б варте було покарання злочину без особистого усвідомлення Раскольниковим своєї провини і щирого розкаяння? Начебто для суспільства це не має жодного значення. Висловлюючись словами Глеба Жиглова: «Злодій повинен сидіти в тюрмі!». Ну і слава Богу, «геть з очей і з серця геть!». Отже, паритет між діянням і відплатою поновлений, суспільна справедливість святкує перемогу.

А як же шанс очищення і відродження, який має кожна заблукала людина? Скажімо, людство втратило б ще одну просвітлену душу, сьогодні одну, завтра дві і т. д. Чи змінився б від цього світ? Транспорт працював би, банки і магазини працювали б, як і вчора... Та згасання хоча б однієї зірки на небі – це катастрофа. А якщо зірки будуть лише згасати і більше нікому їх буде запалювати? Рано чи пізно ми ризикуємо опинитися у суцільній темряві людської байдужості й цинізму. І тоді постане інше питання – чи потрібен нам буде цей матеріально забезпечений, але холодний і жорстокий світ? Світ, у якому вже ніколи людина не буде людині «товаришем і братом», а перетвориться на «вовка», чи то тамбовського, чи то якогось іншого – не має значення, оскільки це вже нікого не турбуватиме, людство порине у льодовиковий період бездуховності...

Література:

1. Бердяев Н. А. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М., 1993.
2. Давыдов Ю. Этика любви и метафизика своеволия / Ю. Давыдов. – М., 1989.
3. Малахов В. Этика : курс лекцій : навчальний посібник / В. Малахов. – 2-ге вид. – К., 2000.
4. Соловьев В. С. Оправдание добра / В. С. Соловьев. – М., 1996.
5. Свешников Владислав, протоиерей. Очерки христианской этики / Прот. Владислав Свешников. – Паломник, 2001.
6. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М., 1993.
7. Фромм Э. Кто есть человек? / Э. Фромм // О человеке. – Вып. 1 (Пространство и время, любовь и вера в его жизнь) : сб. – М., 1991.
8. Чехов А. П. Дядя Ваня / А. П. Чехов // Собрание сочинений / А. П. Чехов – М.-Л., 1929. – Т. 10.